

HALKBİLİMİ
ARAŞTIRMALARI DERNEĞİ
FOLKLORE RESEARCH ASSOCIATION

*uluslararası halkbilimi
araştırmaları dergisi*

Geliş Tarihi: 24.05.2019 Kabul Tarihi:31.05.2019
Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
Cilt:1 Sayı:2 Yıl:2019

Entry Date: 24.05.2019 Accepted:31.05.2019
International Journal Of Folklore Research
Volume:1 Issue:2 Year:2019

Mevlevî Menkıbeleri'nde Kozmik Unsurlar¹

Arş. Gör. Hasan KIZILDAĞ²

Öz

İnsanlar, modern çağa ve şehirleşmenin beraberinde getirdiği yoğun hayat temposuna geçmeden önce, tarihin ilk devirlerinden beri kozmik unsurlar ile yani gökyüzü, yıldızlar, gezegenler ve gökyüzünde gördükleri ve/ya hayal ettikleri nesnelere önemli bir ilişki halindeydiler. Ancak şehirleşme, endüstri ve teknolojinin akıl almaz değişimi ve gelişimi, insanı tabiattan ve dolayısıyla gökyüzünden koparmıştır.

Bu kopuş, tabiata dair bilgilerin yanı sıra gökle ilgili bilgilerin de toplumsal bellekte unutulmaya başlamasına neden olmuştur. Sanayi devrimi, teknik ve teknolojik gelişmeler ve üretim araçlarının değişmesi, insanların gökyüzüne olan ihtiyacını azaltmış ve gökle olan ilişkisini tedrici olarak sekteye uğratmıştır. Bu yüzden mitlerden, destanlara, toplumsal hayattaki tarım ve hayvancılık faaliyetlerinden dinî ibadet ve ritüellere, mevsimlerden törenlere kadar göksel ilgiyi gerektiren birçok kültürel öge ve bu ögelere ihtiyaç duyma durumu, yerini zamanla daha az, sınırlı bir bilgiye ve gökyüzüne karşı duyarsızlığa bırakmıştır.

Türk kültüründe, İslamiyet'ten önce dünyanın çatısı olarak görülen, kam/şamanların yolculuklar yaptığı, bütün unsurlarıyla ilgili birçok mitsel hikâyenin ana konusu veya mekânı olan ve İslamî dönemde ise yaratıcının kudretinin bir tecellisi olarak görülen gökyüzüne büyük bir önem atfedilmiştir. Bu önem ve ilgi, kendisine sözlü kültürde olduğu gibi yazılı kültür ortamında da yer bulmuştur. Özellikle menâkıbnâmeler gibi toplumun bütün kesimlerine hitap etmek adına kaleme alınan eserlerde, göğe duyulan büyük saygı ve önem defaatle zikredilmiştir. Edebî ve tarihî eserlerde yer alan bu bilgiler, toplumun geçmişten günümüze geçirdiği değişimleri izlemek ve bu değişimlerin sebebini tespit etmek adına önemlidir.

Bu çalışmada Ahmed Eflâkî'nin Menâkıb'ül-ârifin adlı eserinde yer alan gök ile ilgili unsurlar incelenmiştir. Menkıbelerden tespit edilen süreyya (ülker), zühal (satürn) ve utarit (merkür), müşteri, dokuz felek, nesr yıldızı, kırân devri, simâk yıldızı, ferkadan yıldızı, süheyl,

¹ Bu çalışma, "Ahmet Eflakî'nin Menâkıb'ül-ârifin Adlı Eserinde Türk Halk Kültürü Unsurları." başlıklı tezden üretilmiştir.

² Araştırma Görevlisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hasan.kizildag@omu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7266-6678>, Web of Science RESEARCHER ID: I-2262-2018

merih (mars) gibi gök cisimleri ve yıldızların uğur-uğursuzluğu hususları, Türk kültüründeki arka planları ile beraber ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: menkıbe, kozmoloji, gök cisimleri, Mevlevî, tek tipleşme, kültür, yıldız

Cosmic Elements in Mevlevî Legends

Abstract

People have been in an important relationship with cosmic elements since the early days of history, that is, sky, stars, planets, and objects that they dreamed and/or dreamed of in the sky before they moved to the modern age and the life-cycle of urbanization. However, the incredible change and development of urbanization, industry, and technology has detached man from nature and therefore sky. Although humanity has sent a vehicle to many planets as a result of scientific research about space and acquired important information about space, this is not the case for ordinary people.

This rupture caused the knowledge of the sky to begin to be forgotten in social memory as well as information about nature. The industrial revolution, technical and technological developments and the change of the means of production have reduced the need of people for the sky. Therefore, these developments gradually disrupted the relationship of people with the sky. In the past, many cultural elements that require celestial interest and the need for these elements have been replaced by less, limited knowledge and insensitivity to the sky.

In Turkish culture, great attention has been given to the sky, which is seen as the roof of the world before Islam, which is the main subject or place of many mythical stories about all the elements of which shamans travel, and in the Islamic period as a manifestation of the power of the creator. This importance and interest, as in the oral culture, has found a place in the written culture. Especially in hagiography which is written to address all sections of the society, great respect and importance to the sky are constantly told. This information in literary and historical works is important to monitor the changes that society has undergone from past to present and to determine the cause of these changes.

In this study, the elements related to the sky in the work of Ahmed Eflâkî's Menâkıbü'l-ârifîn were examined. The celestial bodies such as the pleiades, saturn, mercury, jupiter, nine felek, nesr, ferkâdan, spica/arcturus, canopus, anthem determined from the texts were taken together with the backgrounds in Turkish culture.

Key Words: saints legends, cosmology, celestial bodies, Mevlevî, uniformity, culture, star

Giriş

Menkıbe kavramı, Osmanlıca-Türkçe Lugat'te "*çoğu tanınmış veya tarihe geçmiş kimselerin ahvaline (durumuna) âit fıkralar, hikâyeler*" (Devellioğlu, 2004: 615), Folklor ve Mitoloji sözlüğü'nde "*Aziz ve kahramanların olağanüstü serüvenlerinin anlatan hikâyeler*" (Öztürk, 2009: 290), Büyük Türkçe Sözlük'te "*Bir kahramanın veya ermişin olağanüstülükler taşıyan*

hikâyesi, destan” (Doğan, 1996: 757) şeklinde geçmektedir. Karaman, kaynaklarda menkabe ya da menkıbe olarak iki şekilde karşımıza çıkan aslı Arapça olan menkabe kelimesinin zamanla Türk insanın dilinde menkıbe olarak değiştiğini, bazı araştırmacıların ise kelimenin doğru şeklinin menkabe olması gerektiğini ısrarla vurguladığını ancak kelimenin dilimize menkıbe şeklinde yerleştiğini belirtir (2012: 1676).

Bilge Seyidoğlu'na göre efsaneler kaynaklarını mitolojiden, tarihten, dinden ve günlük olaylardan alır. Zamanla mitolojik olaylar ve kahramanlar, tarihi devirleri içinde yerleşerek efsane haline dönüşürler. Böylelikle bazı tarihî ve dinî şahsiyetlerin etrafında efsaneler teşekkül eder. Seyidoğlu bu tür efsanelere “menkıbe” adı verildiğini, tarihi ve dini şahsiyetlerin menkıbelerinin (efsanelerini) vilayetâmelerde, menkıbenâmelerde ve tezkiretü'l evliyalarda bulunabileceğini belirtir (1992: 316).

Naciye Yıldız, hadis kitaplarında, peygamberin ashabının tarihen sabit olan meziyetlerinin anlatıldığı bablara menakıb dendiğini, zamanla, bu menkabelerin toplandığı mecmualara ise menakıbnâme dendiğini belirtir (2002: 117).

Mehmet Kaplan, menakıbnâmelere, velilerin destanı gözüyle bakılabileceğini, velilerin soyut tefekküre dayanan bir nevi düşünce ve ahlak sisteminin olduğunu belirtir. Tarikatların ve velilerin dayandıkları tasavvuf, insanla Tanrı, insanla kâinat ve insanla insan arasındaki münasebetleri insicamlı bir şekilde tespit eden bir dini felsefe sistemidir. Veliler ise bu sistemin temsilcileridir (2014:125).

Şahin'e göre Türk tarihçilerinin büyük çoğunluğu, menâkıbnâmeleri olağanüstü olaylarla dolu, gerçekte ilgisi bulunmayan eserler olarak gördüğünden bunları tarihî kaynak olarak kabul etmemiştir. Avrupa'da ise Hristiyan azizlerinin hayatına dair eserler eski dönemlerden itibaren yaygın biçimde kullanılmış, özellikle XIX. yüzyıldan sonra bu tür kitaplar “hagiographie” adı altında toplanmış, dikkatli bir tenkitten geçirilerek din, tarih, sosyoloji gibi alanlarda istifadeye sunulmuştur.

Ayrıca Şahin, Türk tarihçiliğinde evliya menâkıbnâmelerini bu anlamda ilk olarak M. Fuad Köprülü'nün, “Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar” adlı eserinde kullandığını ve daha sonra Köprülü'nün “Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları” adlı makalesinde menâkıbnâmelere tarihî kaynak olarak faydalanılmasının gereğinden bahsettiğini, onun ardından Zeki Velidi Togan, Abdülbaki Gölpınarlı, Orhan Köprülü, Ağâh Sırrı Levend ve Ahmed Yaşar Ocak'ın bu eserlerin tarih bakımından önemini ortaya koyduğunu belirtir (2004: 112).

Ahmet Yaşar Ocak, menkabe yahut menâkıbnâmelerin, tasavvuf tarihinde sufilerin izhar ettikleri harikulâde olaylar demek olan kerâmetleri nakleden küçük hikâyeler manasında tahminen IX. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başladığını ifade etmektedir (1983: 27)

Menkıbe kitapları, tarikat büyüklerinin olağanüstü hayatları ve çevresiyle ilgili olarak, yine tarikata yakın veya bu oluşumların içinden kimselerin, görerek ve duyarak elde ettikleri hikâyeler ve bilgilerden hareketle kaleme aldıkları eserlerdir. Menakıp kitapları, yazıldıkları tarikat büyüğünün hayatını anlatmanın yanı sıra, anlattığı olayları konu edinen devirlerin toplumsal hayatı, kültürü, inanç dünyası, etnik ve sosyal durumu, ekonomik yapısı ve komşu topluluklarla

ilişkileri gibi birçok bilgi vermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu yönleriyle birer tasavvufî ve edebî kaynak olmanın yanı sıra tarihî vesika olma özelliği de barındırırlar.

Mehmet Fuat Köprülü, “Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları” adlı çalışmasında, menkıbe kitaplarından birer tarihi vesika olarak faydalanmak hususunda, “(...)Teşekkül tarzlarını iyice anladıktan sonra, sıkı bir tenkıyd süzgecinden geçirmek şartıyla, tarihi mahiyetten en ziyade uzak ve âdeta bir halk romanı mahiyetinde olan menâkıb kitaplarından bile, fikrî ve içtimaî tarih bakımından faydalanmak mümkündür (1943: 424) değerlendirmesinde bulunur. Köprülü’nün işaret ettiği noktadan hareketle, menkıbe kitaplarından bir takım tarihi, kültürel veya içtimai bilgilere ulaşmanın mümkün olduğu sonucu çıkarılmaktadır.

Şahin Köktürk, tasavvufî edebiyat nazar-ı dikkate alındığında bu alandaki eserleri, halkın içinden çıkan ediplerin vücuda getirmiş olduğunu, mektep-medrese görmüş tasavvuf erbabının bu alanda vermiş olduğu eserlerin muhataplarının hemen daima geniş halk kitleleri olduğunu belirtir (2011: 263). Menâkıbü’l-ârifin’de tespit edilen birçok bilgi, devrin sosyal dairesi içerisinde birtakım tespitlerde bulunmak adına faydalı olacaktır. Örneğin tarihi kişilerin adları, mekân ve yer adları, eser adları, o devirde bilinen ilimlerden peygamber ve millet adlarına kadar birçok bilgi; bahsi geçen devri ve o devirde yaşayan insanların hayat tarzını anlayabilmemiz adına önemlidir.

Türk kültüründe, İslamiyet’ten önce dünyanın çatısı olarak görülen, kam/şamanların yolculuklar yaptığı, bütün unsurlarıyla ilgili birçok mitsel hikâyenin ana konusu veya mekânı olan ve İslamî dönemde ise yaratıcının kudretinin bir tecellisi olarak görülen gökyüzüne büyük bir önem atfedilmiştir. Bu önem ve ilgi, kendisine sözlü kültürde olduğu gibi yazılı kültür ortamında da yer bulmuştur. Özellikle menakıbnameler gibi toplumun bütün kesimlerine hitap etmek adına kaleme alınan eserlerde, göğe duyulan büyük saygı ve önem defaatle zikredilmiştir. Edebî ve tarihî eserlerde yer alan bu bilgiler, toplumun geçmişten günümüze geçirdiği değişimleri izlemek ve bu değişimlerin sebebinin tespit etmek adına önemlidir. Bu çalışmada Ahmed Eflâkî’nin Menâkıbü’l-ârifin adlı eserinde yer alan gökyüzü ile ilgili unsurlar incelenecektir.

Gökyüzü ile İlgili Unsurlar

İnsanlar, modern çağa ve şehirleşmenin beraberinde getirdiği yoğun hayat temposuna geçmeden önce, tarihin ilk devirlerinden beri gökyüzü ile yani yıldızlar, gezegenler ve gökyüzünde gördükleri ve/ya hayal ettikleri nesnelere önemli bir ilişki halindeydiler. Ancak şehirleşme, endüstri ve teknolojinin akıl almaz değişimi ve gelişimi, insanı tabiattan ve dolayısıyla gökyüzünden koparmıştır.

Bu kopuş, tabiata dair bilgilerin yanı sıra gökle ilgili bilgilerin de toplumsal bellekte unutulmaya başlamasına neden olmuştur. Sanayi devrimi, teknik ve teknolojik gelişmeler ve üretim araçlarının değişmesi, insanların gökyüzüne olan ihtiyacını azaltmış ve gökle olan ilişkisini tedrici olarak sekteye uğratmıştır. Bu yüzden mitlerden, destanlara, toplumsal hayattaki tarım ve hayvancılık faaliyetlerinden dinî ibadet ve ritüellere, mevsim geçişlerinden törenlere kadar göksel ilgiyi gerektiren birçok kültürel öge ve bu ögelere ihtiyaç duyma durumu, yerini zamanla daha az, sınırlı bir bilgiye ve gökyüzüne karşı duyarsızlığa bırakmıştır.

M. Öcal Oğuz, Paldır Kültür Kentleşmeler isimli çalışmasında, kent insanının ve yeni nesillerin kendilerini çevreleyen dünyaya karşı olan tutumlarını da ele almıştır. Oğuz, değerlendirmesinde kent insanının ve özellikle yeni nesillerin, toprağa basmayan, her şeyi sanal ortamda gören, doğa ile teması yalnızca kırk yılda bir gidilen piknik alanlarıyla sınırlı olan ve tabiatla ilgili deneyimleri neredeyse hiç olmayan bireyler olduğunu belirtmiştir. Bununla beraber kentli insan, her bahar dağlarda ve yaylalarda fışkıran otların doğallığından, güzelliğinden ve bilhassa isimlerinden bihaberdir ve tabiata ait unsurları ağaç, çiçek, ot, kuş, böcek, yavru gibi genel gruplandırmalar dışında tanımlayamayacak derecede bilgi ve deneyim konusunda noksandır (2019: 94).

Sanayi devrimi, teknik ve teknolojik gelişmeler, sosyal medya çağı ile beraber insanlık, kadim bilgilerini zamanla unutmaya başlamış, daha doğrusu, kentli insan yine aynı dünya içerisinde yaşamasına rağmen kendini, kapısının dışındaki dünyadan tecrit etmiştir. Dışarıdaki dünyayla teması hiç denecek kadar azalan insan, geçmişte kullandığı bilgi ve deneyimlerin büyük çoğunluğunu geçen zamanla beraber gerisinde bırakmaktadır. Bu sebeple kentli insan ve yeni nesiller için bütün ağaçlar ağaç, bütün çiçekler çiçek, bütün kuşlar kuş, bütün böcekler böcektir. Böylece modern dünya alışkanlıklarıyla beraber insanın gökyüzü ile ilgili alışkanlıkları da değişmiştir. Bir gece vakti başını gökyüzüne kaldırdığı zaman birçok yıldızın adını bilen, gezegenlerle yıldızların farkını ayırt edebilen insan, tarihin akışı, insanlığın ulaştığı yeni teknolojik merteye ve şehirleşme/metropolleşme sebebiyle, gökyüzünde gördüğü şeyler içerisinden güneş ve ay dışında herhangi bir göksel unsuru ayırt edemeyecek duruma gelmiştir. Yeni insan için gökyüzündeki bütün yıldızlar yıldız, bütün gezegenler gezegendir. Hatta bu kentli insan çoğunlukla gezegenlerle yıldızları da birbirine karıştırmaktadır. Günümüzde herhangi bir takımyıldızını bilmesine gerek olmamakla beraber, gece yolunu bulmak için yıldızları kullanmamaktadır. Bu sebeple tabiata ait bütün hususlarda bilgi erozyonu yaşayan insanlık, gökyüzü ile alakalı bilgilerinde de çoraklaşmıştır. Ancak bu bilgisizlik ve duyarsızlık durumu elbette her zaman böyle olmamıştır. Gökyüzü, Türk kültüründe önemli bir yer işgal etmekle beraber, toplumsal hayatta da önemli vazifeler üstlenmektedir.

Anadolu inançlarına göre, yıldızlarla insanlar arasında bir yazgı (alın yazısı) bağlantısı vardır. Yıldızlar insanların yazgıdır. Yıldız insanlarca iki önemli anlam taşır. Biri, insanların yazgı denen alinyazılarının yıldızlara, onların doğup batmalarına, hareketlerine bağlı oluşu, öteki bir olayın önceden bilinmesi, ne gibi bir sonuca varacağına anlaşılması için yıldızlarla fala bakma (Eyüboğlu, 1998: 92). Roux, Türklerin göğe karşı candan bir alaka beslediğini ve sadece büyük “Allah”larına değil ve fakat aynı zamanda, onun sunduğu görünür yüzüne karşı da büyük ilgi gösterdiklerini belirtmektedir (1998: 99).

Türklerde yıldız bilgisi, çok önemli bir rol oynamaktadır. Geceleri vakti öğrenmede yıldız bilgisi, tek yol ve çaredir. Eski Anadolu köylerinde, yıldız bilgisi ile saati bile tespit etmek mümkündür (Ögel, 2014: 261). Biliyoruz ki, yıldızlar “göğe açılan birer delik” gibi düşünülmektedir. Yeryüzüne dağılan soğuk ve rüzgârlar, hep bu deliklerden inmekteydi. Ülker yıldızı ise, soğuk havaların ve rüzgârların âdeta bir sembolü konumundaydı (Ögel, 2014: 397).

Eski inançlara göre, kâinatın merkezinde bulunan ve hareketsiz duran dünyanın etrafını soğanın zarlarına benzer şekilde üst üste kuşatmış gök tabakalarının her biri ayrı ayrı birer yıldız mahsustur. Felekler dünyaya yakınlıklarına göre şöyle sıralanmış olup ilk yedi felekte şu yedi

gezegen (seb'a-i seyyâre) bulunmaktadır: Birinci felekte ay, ikincide Utârid (Merkür), üçüncüde Zühre (Venüs), dördüncüde güneş, beşincide Mirrih (Merih, Mars), altıncıda Müşteri (Bercis, Jüpiter), yedincide Zühal (Keyvan); sekizinci felek sabit yıldızlar ve burçlar feleğidir. Bu felekte birer burç halinde sabit yıldızlar toplanmıştır ve adına “küresi” denir. En dışta olan ve ötekilerin hepsini içine alan dokuzuncu feleğe bu durumundan dolayı “felekü'l-eflâk”, yine hepsinden büyük ve kuvvetli olduğu için de “felek-i a'zam” (çarh-ı a'zam) adı verilmiştir. Boş ve her türlü cisimden arınmış olan dokuzuncu felek, içinde hiçbir yıldız veya herhangi bir nokta ve nişan olmadığı ve bu haliyle desensiz bir kumaşı andırdığı için çok defa “felek-i (çarh-ı) atlas” diye de anılır (Kurnaz, 1995: 306-307).

Güneş seher vakti doğudan alını gösterince, yıldızlar gerçekten külahlarını giyerler. (s. 519)

Süreyya (Ülker)

İskender Pala'ya göre Süreyya, Ülker ve Pervîn diye de bilinen kuzey yarım kürede görülebilen bir yıldız kümesidir. Gerdanlığa benzetilmesinden dolayı “ıkd-i Süreyya” şeklinde de kullanılır. Toplam yedi yıldızdan müteşekkildir (2011: 415). Kuzey Türk inanışlarına göre ise Ülker yıldızı gökte altı delik oluşturmaktadır. Bu delikten, sıcak ve soğuk havalar gelerek, iklimi değiştirmektedir (Ögel, 2014: 269).

Bu da, bu hakikat padişahının yoluna yeni girmiş salıkların anlayabilecekleri şekilde kaleme alındı. Yoksa yer nerede? Süreyya yıldızı nerede? Sabahın ışığı yanında mumun ışığı nedir?.. Toprak ile rabblerin rabbi arasında ne münasebet var?.. (s.62)

Zühal (Satürn) ve Utarit (Merkür)

Zühal, yedinci felekte bulunan bir gezegendir. Bu gezegenin bazı kötü tesirlerinden bahsedilmektedir (Kurnaz, 1995: 306). Türkler bu yıldızı [Zühal bir yıldız olarak düşünülmüştür] iyi tanımaktadır. Kutadgu Bilig, bu yıldız için, şöyle diyor: “En üstün Zühal (Sekentir), en önde yürür, İki yıl sekiz ay evde kalır” (Ögel, 2014: 262).

Ögel, Utarit (Merkür)'in ise uğurlu olduğunu, Türkler'in ona “Tilek”, yani dilek dediğini, ona karşı dilekler dilendiğini belirtir (2014: 263).

Zühalin dönmesinden meydana gelen aklın, bizim aklımızın önünde yeri yoktur. O (kadı Mevlana İzzeddin), Utarit ve Zühal sayesinde bilgin oldu, biz ise lütuf ve kerem sıfatlı olan Tanrı sayesinde bilgin olduk. (s.137)

Utarit gibi defterler ve kitaplarla meşguldüm. Bütün ediplerin üst başında oturmuştum. Fakat sâkinin alın levhasını görünce kendimden geçtim, elimdeki kalemleri kırıp attım. (s. 126)

Müşteri

Bu yıldız Türklerin takvim bilgisinde, önemli bir rol oynar. Eski adı, “Eren-tüz” olabilir. 11. yüzyıldan sonra Türkler bu yıldızla “Ongay” demişlerdir. Anadolu'nun birçok yerinde bu yıldızla “Öngay” veya “Öngey” adı verilir. Dönüş süresi 12 gezegenin sürelerine yakındır. Bu

yıldıza Kara-kuş yıldız, bu yıldızın doğumuna ise Kara Kuş toğdı denmektedir (Ögel, 2014: 262).

İsa, senin bakırını altın yapar. Eđer altın ise cevher yapar, cevher ise daha güzel hem de Ay'dan ve Müşteri'den daha güzel bir şey yapar. (s.196)

Dokuz Felek

Felek; halk tasavvurunda bazen dünya, talih, kader, zaman, gökyüzü, Allah/İlah olarak düşünölmüş ve kişilerin kaderini belirlemek için çarkı döndüren bir ihtiyar olarak tahayyül edilmiştir (Şimşek, 2009: 41). Ön Asya'nın yüksek kültürlerine göre felek, durmadan üzerimizde dönen Gök Kubbesi idi. Görüş, Ptoleme ve Batlamyus'dan geliyordu. Arap ve İnan kültürleri de bu dönüş haline çerh-i felek demişlerdi. Türkler de bu deyimı Türkçeleştirmişler ve Çarkı Felek yapmışlardır. Tasavvuf edebiyatında "Dokuz Eflâk", "göğün dokuz katı" demektir. "Dokuz burç" da, bu sözün içerisinde gizlidir. Eski Türklere göre gök, 9 kat idi. Dokuz sayısı Türklerin en eski ve kutlu sayılarıydı. Bu önemde "9 gezegen" ile takvim düzeninin de önemi vardı (Ögel, 2014: 196-204).

O, öyle bir mabuttur ki, bilgisinin olgunluk noktasına ulaşmak için dokuz dairenin (feleklerin) çizgileri birbirine girmiştir. (s.59)

Bir gün bağda dolaşıyordum, birdenbire dokuzuncu feleğin kapısı açıldı. "Çelebi Hüsameddin! Nasılsın?" diye seslendi bana Mevlânâ. Bir daha görmedim. Aradan yıllar geçtiği halde, o niteliksiz olan hazretin "Nasılsın?" nidasının güzelliği içinde niteliksiz bir hale geldim ve niteliksiz içinde gidiyorum. (s.455)

Dünyanın en büyük galip padişahu senin adi bir kölen, zenbili elinde avuç açmış bir dilencidir. Felek yüz yıl senin kapının toprağının hizmetinde bulunsa, yine de senin bir günlük hakkını ödemiş olmaz. (s. 489)

Sen teninle hayvan, ruhunla meleksin, bunun için hem toprağa hem de feleğe gidersin. (s. 492)

Felekler, Âdem döneminden şimdiye kadar çok dolaşmış, fakat bu dönemlerin hepsi bizim dönemlerimize hayran kalmıştır. (s. 714)

Nesr Yıldızı

Nesr-i tâir veya nesr-üt-tâir, Batı yönünde görölen parlak bir yıldız, Kartal burcunun T şeklindeki yapısında iki hattın birleşme yerinde bulunan bu burcun en parlak yıldızdır (Devellioğlu, 2004: 824).

Gece ile gündüz, birbirini izledikçe, Nesr yıldızları karşı karşıya durdukça, Tanrı'nın yarattığı insanların en hayırlısı ve onun hakkını gözetmekte en emin olan Muhammed Mustafa'ya, onun ailesi ve arkadaşlarına salât ve selâm olsun. (s.59)

Kırân Devri

Yavuz Unat, Arapça’da “yakınlaşma, yakınlık” anlamındaki kırânın çoğulu olan kırânâtın, en az iki gezegenin aynı burçta bir araya gelişini ifade ettiğini belirtir. Bîrûnî bu astroloji durumunu, “iki veya daha çok sayıdaki gezegenin bir burcun bir noktasında bir araya gelmesi” diye tanımlar ve astrologların kırân kelimesini “Satürn (Zuhal) ve Mars’ın (Merih) yalnız Yengeç (Seretan) burcunda bir araya gelmesi” mânasında kullandıklarını, bunun da her otuz yılda bir gerçekleştiğini söyler. Unat, astrologlara ve yıldız falına inananlara göre kırânât yeryüzüyle ve insanlarla ilgili olup etkisini bilhassa uzun dönemli hadiseler üzerinde hissettirdiğini; mars ile Satürn’ün aynı burçta birbirine yaklaşmasının mutsuzluk (kırân-ı nahseyñ, nahs-i kırân), Venüs ile Jüpiter’in yaklaşmasının ise mutluluk (kırân-ı sa’deyn, sa’d-i kırân) işareti sayıldığını; bu inanışın, tarih boyunca yıldız falcılığının en önemli unsurlarından birini oluşturduğunu ve özellikle Doğu edebiyatlarında şairlerin sık sık başvurduğu bir motif haline geldiğini belirtir (2002: 437).

*Devlet ağacının dalının senin gibi bir gül yetiştirebilmesi için binlerce yılın geçmesi lazımdır. Her **kıran devrinde** ve her asırda savaş gününde senin gibi bir insan bulunamaz ve senin gibisi dünyaya gelemez.(s.104)*

Simâk Yıldızı

Devellioğlu’na göre Simak kelimesi iki ayrı farklı yıldız tanımlamak için kullanılır. Bunlardan biri **Simâk-i a’zel**, diğeri ise Simâk-i râmihtir. Simâk-i a’zel, semanın kuzey küresinde bulunan sünbüle burcunun en parlak yıldızı; Simâk-i râmihtir ise, semanın kuzey yarım küresinde bulunan el-Avvâ burcunun en parlak yıldızıdır (2004: 953).

Seyyid Burhaneddin Tirmizî’den nakledilen aşağıdaki şiiri Baha Veled, Mevlana’nın soyunun temizliğine vurgu yapmak için söylemiştir:

*Ulu padişahlardan süzülüp gelen bu nesep,
Onun görünen nesebi olmuştur
O hazretin özünün, gerçekte neseple uzaktan ya da yakından ilgisi yoktur,
O, balıktan ta **Simâk Yıldızı**’na kadar kimsenin cinsinden değildir (s.118)*

Sultan Veled öleceği gece şu beyiti söyler ve ardından son nefesini verir:

*Bu gece sevinç duyduğum ve kendi kendimden
azat olduğum gecedir*

*Bundan sonra öteki âleme göçtü. Tam yedi gün, birbiri arkasından onun kutsal türbesinin civarından ta göklere, **Simak yıldızının** tepesine kadar bir nur yükseldi. Yüksek ve alçak tabakadan herkes bunu gördü. Âşıkların imanı bir iken bin oldu. Basiret sahibi dostlar ve sır sahibi kardeşler, bunun, Çelebi Ârif hazretlerinin nuru olduğunu naklettiler. O kutlu tahta oturduğu vakit bu nur şekil bağladı ve dünyayı aydınlattı. Çünkü o, yedi velinin nurunu beraber getirmişti.(s.609)*

Ferkadan Yıldızı

H. İbrahim Şener, İslâm astronomi metinlerinde “ed-dübbü’l-asgar” adıyla da geçen “benâtü na’şî’s-suğrâ” (küçük ayı, ursa minör) takımıyıldızının, büyük ayının tertibinde olduğu gibi “na’ş” adı verilen ve dört yıldızdan oluşan bir dörtgen ile “benât” denilen ve üç yıldızdan oluşan bir kuyruktan meydana geldiğini belirtir. Kuyruğun ucunda yer alan ve kıble yönünü gösteren parlak yıldız Cüdey, dörtgendeki yıldızlardan ön planda görünen ve parlak (neyyir) olan ikisine de ferkadân (tekili ferkad “buzağı”) denilmektedir; bunların kutup noktasına daha yakın duranı “en-necmü’l-kutbî” (kutup yıldızı) adıyla da bilinir. (...)Ferkadlar aynı yerden doğup battıkları, yani gökyüzünde sabit oldukları için eski Araplar’ın gece yol bulmada faydalandıkları yıldızlar (hüdât) arasında sayılmışlardır. Bu iki yıldız Farsça’da “dü birâderân”, Türkçe’de ise “iki kardeş” denilir (1995: 399-400).

*Sultan Veled'in; herkese şamil olan bir lütuf ve övülen bir ahlaki olduğu için mübarek kalbinde bir merhamet havası esti, vecd ateşi parladı, gözlerinden yaşlar akıtarak ayağa kalktı, medresenin kapısından ta mukaddes Türbeye kadar yalınayak gitti. Mübarek başını açarak babasının kabrinin karşısında durdu. Şehrin büyüğü küçüğü zengini fakiri de feryat ve figan etmeye başladılar. Aşıkların feryadı, **Ferkadan yıldızlarının** tepesine ulaştı. Birdenbire yüce Tanrı'nın inayetiyle kara bir bulut peyda oldu, gökyüzünü tamamiyle kapladı. Dehşetli bir yağmur yağmaya başladı. Bir anda bütün dünyayı sele boğdu. (s.592)*

*Ben bu alçak dünyadan usandım. Ne zamana kadar bu güneşin altında, toz ve dert içinde yuvarlanıp gideceğim. **Ferkadan yıldızının** tepesine ayak basmam ve güneşin üzerine çıkmam, feleğin başbuğlarının başı üzerinde şakımam, renkten renge giren dünyadan tamamıyla kurtulmam zamanı geldi. (s. 700)*

Süheyl

Güney yarım kürede daha iyi görülebilen, parlak ve büyük bir yıldız olan Süheyl’in efsaneye göre akik taşına kırmızı rengini verdiği inandır (Pala, 2011: 411).

*Beni kışkırtan veled-i zinadır, çünkü benim talihim, **Süheyl yıldızı** gibi böcekleri öldürücüdür. (s. 710)*

Merih (Mars)

Tarih boyunca Türklerin gözünden kaçmayan bu yıldız (gezegen), Avrupa’da “Kırmızı Yıldız” denilmektedir. Türkler ise bu yıldız Bakır Sokum demektir. Anadolu’da bu yıldız “Yaldırık” denildiği de görülmektedir. Eski Türkçe olan “Yaldırık”, “korkunç ve ateşli” olarak düşünülmüştür. Kutadgu Bilig’de ise bu unsur “Kürüd” olarak geçmektedir. Ayrıca Merih, korkutucu ve uğursuz olarak düşünülmüş olacak ki, Kutadgu Bilig’de şu şekilde geçmektedir:

Üçüncü Merih (Kürüd) gelir, korkunç gururlu yürür,

Bu (yıldız) kime baksa, yeşermiyenler bile kurur (Ögel, 2014: 262).

Merih, nahs-ı asgar (küçük uğursuzluk) olarak bilinmektedir (Pala, 2011: 323). Menkıbelerde de Merih, olumsuz, zarar verici olarak düşünülmüştür:

Aşkla beslediğim her mürit, feleğin okundan ve Merih'in temreninden kurtulur.
(s. 305)

Yıldızların Uğur ve Uğursuzluğu

Pala'ya göre sekiz felek doğudan batıya doğru dönerken; dokuzuncu felek batıdan doğuya dönmektedir. Bu esnada yıldızlar birbirine yaklaşır, uzaklaşır bazen de bir burçta birleşirler. Bu durum insanların kaderini etkilemektedir. İnsan doğduğu zaman hangi yıldızın tesiri altında kalırsa, hayatı ona göre şekillenecektir. Kişi, uğurlu bir yıldızın tesirinde doğmuşsa bahtının açık; uğursuz bir yıldızın tesirinde doğmuşsa, kişinin bedbaht olacağı ve her işinde zorluklarla karşılaşacağına inanılır. Bu sebeple doğumun, uğursuz günlere rastlamaması için münecimlere başvurulur. "Mesela Güneş ve Müşterî uğurlu, Mirrîh ve Zühal uğursuz yıldızlar" olarak bilinmektedir (2011: 149-150).

Kamus Tercümesi'ne göre, özellikle sa'd ve nahs mutluluk ve talihsizlik yıldızları olarak bilinir. Eski yıldızlar ilminde ilkine uğur, ikincisine uğursuzluk atfedilmektedir (1304: 1160).

Selam ve dua o padişah hazretlerine olsun ki, yıldızların sa'd ve nahsı [uğur ve uğursuzluğu] onun hükümdarlığına tesir etmez. İyi işten başka hiç bir iş tamamlanmaz. Galibiyete ve kuvvete meyletmemelidir. Çünkü hakikatte üstünlük din ve takvanındır. (s.92)

Mademki sözsüz hitap ulaşmıyor, o halde dünya niçin lebbeykle doldu. Nahs, sana beni sa'da çevir der, sa'd sana ey iki saadet der. (526)

Sonuç

İçerisinde bulunulan modern (bazı araştırmacılara göre post modern, ultra modern) çağ, sanayi devriminin gerçekleştiği 18. yüzyılın son dönemlerinden günümüze, insanlık, teknik, teknolojik ve bilişsel anlamda farklı bir noktaya ilerlemiştir. Endüstri 4,0'ın konuşulduğu, sosyal medyanın hayatın en doğal unsurlarından biri haline geldiği, internet ve nesnelerin internetinin insan hayatlarına dâhil olduğu ve metropolleşmenin inanılmaz hızlara ulaştığı günümüz dünyasında, kültür, bahsi geçen unsurlar karşısında bazen olumlu yönde genelde ise olumsuz yönde etkilenmektedir.

Özellikle 1970'lerden itibaren akıl almaz hızlarla günümüze kadar her an değişen ve gelişen teknik/teknolojik imkânlar, toplumların üretim/tüketim alışkanlıklarını da derinden etkilemiştir. Bu etki, insanların tabiata ve gökyüzüne olan tutumlarını da değiştirmiş ve geçmişte, hayatını kolaylıkla idame ettirebilmek için gereken birçok bilgi işlevsiz hale gelmiştir.

Çok eskiden toplayıcılık tarzı ile yaşayan insanların, faydalı ve zararlı bitkileri bilmek zorunda olmaları; tarım devriminin ardından insanların tarım ürünlerini nasıl ıslah edeceklerini, ne zaman ekip ne zaman hasat edeceklerini bilmeleri; günümüzden geriye doğru çok uzak olmayan bir geçmişte dahi insanların dışarıdaki dünyaya adapte olup, bu dünya ile birlikte yaşamasını sağlayan birçok bilgiye sahip olmaları, günümüzde insanlar nezdinde anlamsız hale gelmiştir/gelmeye devam etmektedir. Bunun yanı sıra, halk bilgisi olarak tanımlanan bu

bilgilerin kültür ile yakından ilgili olması, bu bilgilerin zayıflamasının, kültür üzerinde de olumsuz sonuçlar doğurduğunun ve doğuracağına göstergesidir. Yukarıda bahsedildiği gibi, mega kent/metropol/kent/şehir insanı, dışarıdaki dünyaya günden güne daha az ilgi duymakta ve bu dünyaya dair daha az şey bilmektedir. Halk bilgisinin zayıflaması, doğumdan ölüme kadar insanın yaşadığı bütün dönemlerde önemli kültürel boşluklar oluşmasına ve tek tipleşmeye neden olmaktadır. Bu durum da bütün ağaçlara ağaç, böcekler böcek, kuşlara kuş diyen gruplandırıcı ve genelleyici bir bilgi dağarcığını beraberinde getirmekte ve kültüre ait çok önemli unsurlar tedavülden kalkmaktadır.

Yapılan çalışmada Ahmet Eflakî tarafından Mevlvî büyüklerinin hayatları çevresinde yazılmış olan Menâkıbü'l-ârifin adlı eser, kozmik unsurlar bağlamında incelenmiştir. Bu eserden tespit edilen göksel unsurlar yukarıda Türk kültüründe yer aldıkları şekilleriyle verilmeye çalışılmıştır. Günümüzde, Eflakî'nin bu eserinde zikredilen göksel unsurların büyük çoğunluğu toplum tarafından bilinmemekte/tanınmamaktadır.

Kültür, toplumlar için toprağa sıkıca bağlanmış köklere benzer. Böylelikle toplumları tarihin sayfalarına karışmaktan ve yozlaşmaktan korur. Kültürel unsurların zaman içerisinde yitirilmesi ise bu köklerin birer birer bağlandıkları yerden koparılması demektir ki bu durum, insan toplulukları için kültürsüzleşme, tek tipleşme ve asimile olmak demektir. Eflakî'nin eserinde yer alan ve yazıldığı devirlerde toplumun neredeyse bütün kesimleri tarafından bilinen yıldız ve gezegenler, günümüzde toplumun çok büyük bir bölümü tarafından bilinmemektedir. Bu durum sadece bir bilgi noksanlığının ötesinde, kültür noksanlığını da beraberinde getirmektedir. Yukarıda tespit edilen göksel unsurların tamamı, kültür dairesi içerisinde bir arka plana sahiptir ve toplum, kolektif bellekte bu unsurları bilmekle, kültürel arka planlarına da vakıf olmaktadır. Ancak, günümüzün modern dünyasında bu bilgiler büyük oranda unutulmaya başladığından, bu unsurlar çerçevesinde örülmüş olan kültürel doku da kaybolmaya başlamıştır.

Bu çalışmada, Eflakî'nin, olayları konu edindiği devirleri birçok konudan aydınlatan Menâkıbü'l-ârifin adlı eseri kozmik unsurlar açısından incelenmiştir. Tespit edilen unsurlar, bahsi geçen devirlerde her kesimden halkın bu unsurları bildiği şekilde yorumlanabilir. Zira, menâkıbnamelerin yazılış mantığı geniş halk kitlelerine ulaşarak bağlı buldukları tarikat seviyesini tanıtmak ve tarikat büyüklerinin olağanüstü hayatları aracılığıyla bu tarikata sempati uyandırmak olduğundan, bu eserlerde yer alan unsurlar, neredeyse bütün toplumun bildiği, gözlemediği unsurlardır. İnsanlık tarihindeki gelişmelerle birlikte, eserden tespit edilen unsurların günümüz insanının ilgi alanı dışında kalması, kültürün de bir bakıma sürdürülebilirlik hususunda kesintiye uğradığının göstergesidir. Bahsi geçen kültür unsurlarının modern insanın hayatına tekrardan girebilmesi ve tek tipleşmiş, etrafındaki dünyadan bihaber insanlardan ziyade, donanımlı, kültürel unsurlara vakıf nesiller yetiştirebilmek için, konunun ilgililerince birtakım çalışmaların yapılması elzemdir. Bu yolla modernizmin getirdiği teknoloji gibi elektriğe bağımlı kaynaklar yerine kadim bilgilerin donanımlı nesiller yetiştirmekteki rolü anlaşılacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmet E. (2012). *Âriflerin Menkıbeleri*. Tahsin Yazıcı (Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Devellioğlu, F. (2004). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi.

- Doğan, D. M. (1996). *Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Eyüboğlu, İ. Z. (1998). *Anadolu İnançları Anadolu Üçlemesi* (Cilt 1). İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Kamus Tercümesi (1304). C.1., İstanbul.
- Kaplan, M. (2014). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3-Tip Tahlilleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karaman, G. (2012). Mevlânâ'nın Menkıbeleri Üzerine Folklorik Bir İnceleme. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* C 7, S 3, 1675-1693.
- Kızıldağ, H. (2017). Ahmet Eflakî'nin Menakıb'ül-ârifin Adlı Eserinde Türk Halk Kültürü Unsurları. Yüksek Lisans Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Ü.
- Köktürk, Ş. (2011). Rasim Özdenören Hikâyesinde Halk Kültürünün Yansımaları. *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S 169, 262-272.
- Köprülü, M. F. (1943). Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları. *Belleten*, C 7, S 27, 379-522.
- Kurnaz, C. (1995). Felek. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (C 12, 306-307), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ocak, A.Y. (1992). *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ögel, B. (2014). *Türk Mitolojisi, C.2*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öztürk, Ö. (2009). *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Pala, İ. (2011). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Roux, J. P.(1998). Türklerin ve Moğolların Eski Dini. Aykut Kazancıoğlu (Çev.). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Seyidoğlu, B. (1992). Efsane. *Türk Dünyası El Kitabı* (ss.315-321) içinde, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Şahin, H. (2004). Menâkıbnâme. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (C 29, 112-114), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Şener, H. İ. (1995). Ferkadân. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (C 12, 399-400), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Şimşek, E. (2009). Yakınma/Yakarışlar Dünyasında Felek ve Türk Halk Edebiyatına Yansımaları *Millî Folklor*, S. 84, 34-41.
- Unat, Y. (2002). Kırânât. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (C 25, 437), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yıldız, N.(2002). Menkabeler. *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi* (C 2, ss. 117-130) içinde, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

